

Вплив наслідків фінансово-економічної кризи на ринок праці України

У статті досліджено питання зайнятості в умовах конкурентного середовища. Її розглядають не лише з позицій важливого виробничого ресурсу, а й з позицій створення основи для соціальної стабільності та гармонійного розвитку суспільства в цілому.

In the article explored a question of employment is in the conditions of competition environment. It is examined not only from positions of important production resource but also from positions of providing a basis for social stability and harmonious development of society on the whole.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, ринок праці, зайнятість.

Keywords: financial and economic crisis, labour-market, employment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток світової та національної економік в умовах глобальної кризи ставить перед економічною наукою і практикою багато складних, принципово нових проблем, що вимагають свого осмислення та вирішення. Дотепер відсутня діагностика справжніх причин входження світової економіки в чергову кризу та нез'ясовано фактори ускладнення кризового стану української економіки. Виникла нагальна потреба у всебічному аналізі та опрацюванні методологічних аспектів регулювання соціально-трудова відносин, забезпечення продуктивної зайнятості з метою досягнення найбільш повного використання людських ресурсів суспільства.

Також на початку ХХІ століття з'ясувалося, що наявні теоретичні постулати щодо регулювання ринку праці та зайнятості населення спростовуються об'єктивною реальністю життєдіяльності людей: сформулювалися і чітко окреслилися парадокси, які поставили під загрозу найвищі життєві стандарти розвинених країн і, таким чином, диктують необхідність пошуку нових концептуальних підходів до регулювання соціально-економічних процесів.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Базовим елементом сучасної економічної моделі стає людський потенціал, що перетворюється у визначальний фактор інноваційного розвитку. Ступінь реалізації людського потенціалу суспільства знаходиться в прямій залежності від рівня розвитку ринку праці, який забезпечує дієвість системи соціально-трудова відносин.

У сучасній економічній літературі різні аспекти ринку праці та регулювання соціально-трудова відносин в умовах ринку знайшли відображення в роботах більшості українських вчених і вчених країн СНД, наукові публікації яких широко відомі за межами країни: Л. І. Абалкіна, А. Н. Ананьєва, С. І. Бандура, Д. П. Богині, Б. Д. Бреєва, Н. А. Волгіна, Н. Г. Гаузнера, Б. М. Генкіна, М. С. Герасимчука, Н. А. Горелова, О. А. Грішньої, Б. М. Данилишина, Т. А. Заяць, Т. М. Кіян, Р. П. Колосової, А. М. Колота, В. І. Куценко, Е. М. Лібанової, І. С. Маслової, В. А. Міхеєва, А. А. Нікіфорової, Ю. Г. Одегова, В. В. Онікієнка, В. А. Павленкова, І. Л. Петрової, Л. І. Рофе, Е.Р. Саруханова, Л. Семеркової, М. В. Семикіної, В. В. Томілова, М. Г. Фащевського, Л. Г. Чернюк, М. Г. Чумаченка та ін. Ринок праці перебуває під пильною увагою економістів і політиків, тому що сам товар на цьому ринку безпосередньо пов'язаний з людиною, її життям, добробутом, відтворенням і розвитком.

Актуальність та злободенність зазначених проблем визначили **мету цієї статті**, яка полягає у дослідженні впливу суперечностей, парадоксів сучасного економічного розвитку, а також наслідків світової фінансово-економічної кризи на сферу зайнятості та ринок праці України.

Виклад основного матеріалу досліджень. Виходячи із системного характеру процесів економічного розвитку зайнятість в умовах конкурентного середовища слід розглядати не лише з позицій важливого виробничого ресурсу, ефективного використання якого є необхідним чинником прискореного економічного зростання, але й з позицій створення основи для соціальної стабільності та гармонійного розвитку суспільства в цілому. Аналіз соціально-економічних проблем суспільних трансформацій та досвід господарювання в західних країнах свідчать про те, що об'єктивною передумовою сталого розвитку на інноваційних засадах є людський потенціал, творчі можливості людини, її здібності до генерування нового знання та інформації. А оскільки класична економічна

теорія розглядала насамперед закономірності виробництва матеріальних і нематеріальних благ і не брала до уваги розвиток самої людини як основи забезпечення економічного прогресу, то згідно з традиційними поглядами економіка постіндустріального суспільства виглядає як економіка парадоксів [10, с. 343–359].

Можна виділити такі найбільш помітні з них:

по-перше, зниження темпів росту ВВП за прискорення темпів збільшення суспільного багатства. В умовах індустріального господарства, коли вартість благ в основному відбивала витрати, необхідні для їхнього відтворення, існувала пропорційність між витратами і результатами виробничої діяльності. Сьогодні інформаційні блага скоріше копіюються, ніж відтворюються. Тому зниження цін на продукцію високотехнологічного сектора відбувається набагато швидше, ніж у традиційних галузях промисловості. Таким чином, традиційні показники економічного зростання не здатні зафіксувати досягнутий прогрес адекватним способом, коли технологічне вдосконалювання виробництва благ викликає не зростання цін на нові товари, а їхнє зниження;

по-друге, зниження продуктивності в умовах явних технологічних успіхів. Ще у 1980-ті роки було помічено, що продуктивність у високотехнологічних галузях істотно нижча, ніж у традиційних, та має тенденцію до подальшого зниження. Високі темпи інформаційної революції не лише обумовлюють зниження цін на високотехнологічну продукцію, але й вимагають все більш підготовлених і високооплачуваних працівників, що знижує показники фондівдачі навіть за швидкого зростання вартості виробничих фондів;

по-третє, існування сталого господарського розвитку за від'ємної норми нагромадження [7, с. 218–220]. Сучасна постіндустріальна економіка може демонструвати господарський розвиток при постійному зниженні інвестицій у первинний чи вторинний сектори економіки: найважливіший елемент економічного зростання – це людський капітал, який може бути за своєю суттю більш „інвестиційним”, ніж нарощування матеріальних факторів виробничого потенціалу. Людство не лише засвоює інформацію як невичерпний ресурс для розвитку виробництва, але й перетворює основні види споживання, пов'язані з розвитком особистості, у засіб поновлення і нарощування цього ресурсу, що можна вважати запорукою неперервного прогресу постіндустріального суспільства. Таким чином, у сучасних постіндустріальних суспільствах сформувався саморегулюючий механізм, який дозволяє здійснювати інвестиції, що стимулюють господарський розвиток за допомогою максимізації особистого споживання, яке завжди виступало антитезою нагромадженням та інвестиціям. У цьому полягає як принципова відмінність постіндустріальної економічної системи від індустріальної, так і пояснення того, чому наздоганяючий "розвиток" в сучасних умовах безперспективний.

Наступна сукупність парадоксів сучасної доби економіки безпосередньо пов'язана з глобалізацією [3].

Перший парадокс глобалізації породжений дефіцитом робочої сили у високорозвинених країнах та залученням її з інших країн з нижчим рівнем соціально-економічного розвитку, що, в свою чергу, надавало засоби до існування не лише самим мігрантам, але й їхнім рідним на батьківщині, які одержували грошові перекази. Однак іммігранти здебільшого погано адаптуються до культури та звичаїв країни, що їх прийняла. Не маючи належної кваліфікації, змушені задовольнятися неprestижними та низько оплачуваними робочими місцями і, як наслідок, більш низькими доходами порівняно з представниками корінного населення, вони часто відчують свою соціальну уразливість, стають джерелом заворушень та акцій протесту. Невдоволення має місце і серед представників корінного населення, яке відчуває загрозу звичній стабільності суспільства, політичному та економічному життю, культурі та вважає невинуватим соціальну підтримку іммігрантів з боку своєї держави і т. ін. Таким чином, глобалізація ринку праці як об'єктивно необхідне явище, створюючи вигоди всім залученим до неї країнам, одночасно є джерелом розколу, непередбачуваних конфліктів та напруженості в країнах з досить високою соціальною стабільністю. Зайво нагадувати, що проблема ця стає відчутною і в Україні.

Другий парадокс випливає з того, що в основі глобалізації лежать об'єктивні потреби економічного розвитку всіх країн. Розширюючи зв'язки, країни поступово усувають перешкоди, які заважають пересуванню товарів, послуг, капіталів і людей, що породжує надії щодо сприяння економічної глобалізації підйому продуктивних сил і життєвого рівня населення всіх країн.

Однак реально ситуація виявилася досить суперечливою і не завжди передбачуваною. Окремим державам, що розвиваються, вдалося мобілізувати внутрішні ресурси і залучити іноземні джерела фінансування, що забезпечило високі темпи їхнього економічного зростання. При цьому

вбогість, як і раніше, охоплює значну частину населення планети (відомо, що сьогодні у світі більше 1 млрд. людей живуть за межею бідності), а розрив у рівнях добробуту розвинених країн і більшості інших держав не лише не скорочується, але в багатьох випадках навіть збільшується. Виявилось чітке протиріччя між здатністю глобалізації формувати нові шанси можливості економічного росту та одночасно неможливістю їх використання для найбільш відсталих країн світу.

Третій парадокс називають ефектом "бумеранга" [3]. Він з'явився завдяки тому, що в результаті прагнення розвинених країн перенести трудомісткі або екологічно небезпечні виробництва на інші території технологічні, трудові та інші стандарти сучасного виробництва передових країн поширились на менш економічно розвинені країн, що дозволило останнім продукувати сучасні товари і послуги більш високої якості, з меншими витратами на робочу силу чи надання соціальних гарантій, завойовуючи міжнародні ринки. Так, за останні два роки імпорт взуття з Китаю і В'єтнаму до Західної та Центральної Європи збільшився у 7 раз, а в Західній Європі майже 100 тисяч працівників, зайнятих на взуттєвому виробництві, втратили роботу.

Перехід розвинутих країн до більш передових виробничих технологій дозволив би повернути втрачені ринкові позиції, однак він відбувається набагато повільніше, ніж завойовування світових ринків країнами, що розвиваються. Разом з тим відновлення ринкових позицій розвинутих країн завдяки впровадженню нових технологій загрожувало б новою кризою, пов'язаною з перевиробництвом, ускладнило б збут товарів однакового асортименту та якості і в результаті призвело б до втрати здобутих позитивних економічних і соціальних позицій, припинення зростання зайнятості та заробітної плати не лише в країнах, що розвиваються, а й у постіндустріальних суспільствах.

Це ставить високорозвинені країни перед вибором: запобігати втратам через зниження виробничих витрат, заробітної плати, „драконівської” економії на соціальних послугах (безкоштовній або пільговій охороні здоров'я тощо) чи заблокувати процеси глобалізації, вдаючись до протекціонізму. Світ на сьогоднішній день стоїть перед загрозою практичної реалізації другого варіанту: у високорозвинених країнах почнеться закриття кордонів для товарів та послуг під будь-якими приводами. До речі, адміністрація США уже зараз закликає населення країни купувати товари американських виробників.

Нам видається доцільним також вивчення проблем неформальної економіки в контексті її парадоксів та впливу на динаміку макроекономічних процесів. Ми поділяємо думку відомого російського вченого В. В. Радаєва, який стверджує, що без розкриття таємниць неформальних господарських відносин неможливо зрозуміти механізми функціонування „реальної” економіки [9, с.35]. Особливо це актуально для України, яка за багатьма економічними показниками наближається до рівня високорозвинених країн, а за масштабами неформальної економіки належить одночасно до когорти країн „третього світу” - лідерів, де він найвищий: „тінізація” в українській економіці давно переступила межі матеріального, поглинувши соціальні норми та поведінкові орієнтації у всіх сферах життєдіяльності суспільства. На наш погляд, справедливим є висновок Е. де Сото про те, що „неформальна” економіка – це реакція громадян на систему, яка вводить їх у стан своєрідних жертв правового і економічного свавілля [11]. Що ж до соціальної бази розростання неформального сектора національної економіки, то її створила маргіналізація значної частини українського суспільства в результаті ринкового шокового реформування ортодоксального типу.

У цьому контексті доцільно навести *парадокси неформальної економіки*, сформульовані О. Портесом.

Перший з парадоксів полягає в тому, що при наближенні неформальної економіки до ринкової моделі ефективність останньої визначається переважно результатами функціонування соціальних зв'язків (мереж). Динаміка передачі економічних ресурсів через такі мережі, соціальне покарання шляхом виключення з них може виявитися більш ефективним, ніж санкції з боку держави [8, с. 309]. Наприклад, в сучасних умовах зміцнення неформального сектору української економіки відбувається за рахунок потоків трудової міграції. Приїжджі працівники часто створюють мережі на основі етнічної належності, а довіра мігрантів виникає в процесі спільної діяльності і залежить лише від її тривалості. Тож найбільшу небезпеку становить "неформальна" економіка, побудована за етнічною ознакою, оскільки гастарбайтери, займаючи вільні трудові ніші, майже всі зароблені грошові кошти вивозять за межі локальної економіки (гроші випадають із економічного обігу). До того ж, така зайнятість є неофіційною і, як наслідок, не декларується.

Джерелом виникнення *другого* парадоксу є спроби держави позбутися неформальної економіки шляхом запровадження правил і контролю, які, навпаки, є реальним сприятливим

підґрунтям для активізації неформальних видів діяльності. Створювані бар'єри одночасно зумовлюють передумови до їх подолання, причому формальні шляхи вирішення часто важчі за неформальні [8, с. 332]. Як одну з спроб реалізації репресивного підходу можна розглядати спроби державного контролю реальних прибуткових параметрів заможних верств населення, щоб змусити останніх розкрити джерела прихованих коштів та вилучити додаткові несплачені податки. У відповідь на такі дії з боку держави підприємці приховують та виводять капітал з виробництва у фінансову сферу і за кордон. Економічні результати подібного державного контролю багато в чому суперечать очікуванім: замість розширення податкової бази – її звуження, замість придушення кримінальних тенденцій – їх посилення.

З попереднього випливає *третій* парадокс неформальної економіки, сутність якого зумовлено зростанням апарату контролю держави на фоні збільшення ймовірності того, що цей апарат не зможе зафіксувати реальні масштаби неформальних видів діяльності [8, с. 333–334].

Особливої гостроти відмічені парадокси економічного розвитку набувають в умовах сучасної глобальної економічної кризи. Її природа полягає в тому, що після двадцяти років піднесення економіки, яке почалося в 1980-1985 роках, вже до 2000 року потенціал економічного розвитку на базі п'ятого технологічного укладу був вичерпаний [1]. По мірі посилення процесів глобалізації у фінансового капіталу з'явилися нові можливості для самозростання поза сферою виробництва і він почав перетікати у спекулятивні сфери – в іпотечні та фондові ринки з надвисоким рівнем прибутковості. Відтак фінансовий сектор – важлива частина ринкового господарства, створений на основі реального сектору та для забезпечення його розвитку, в процесі еволюції зазнав поділу на дві частини, одна з яких продовжує сприяти функціонуванню виробничого процесу, друга ж забезпечує лише зростання капіталу, задіяного у спекулятивних операціях. Величезний віртуальний капітал сумарно, у грошовому еквіваленті, все більше відривався від реальних активів. Такий розрив на початку кризи перевищував співвідношення 10:1 [5]. Загально визнаними стали декілька емпіричних закономірностей, які свідчать про відрив фінансового сектора від реального [6, с. 84–88]:

- домінування короткотермінових форм фінансування, що призводить до перевищення показників обороту на ринку капіталу над відповідними показниками на ринку товарів і послуг при збільшенні темпів зростання обсягів першого з цих ринків. В цілому капіталізація світових ринків зросла в 13 раз, в той час як сукупний ВВП - у 2,5 раза;

- відносне зростання обсягів фінансового сектора та посилення мінливості фінансових показників, що свідчить про наростання нестабільності в цій сфері;

- зміна структури фінансового сектора у напрямі еволюції від кредиту до цінних паперів, серед яких найбільш популярними стають виробничі фінансові інструменти (в основі їх ціноутворення лежать інші цінні папери).

Неадекватність та безвідповідальність фінансових інститутів, наявність офшорних зон, залучення до сфери фінансових спекуляцій коштів соціальних фондів (пенсійних, соціального страхування та ін.), поширення нових фінансових інструментів та операцій в глобальних масштабах створили можливості для необмежених фінансових маніпуляцій і призвели до викривлення відносних цін на фінансових ринках (в тому числі процентних ставок), порушення оптимального розподілу ресурсів у реальному секторі, викривлення структури та скорочення обсягів виробництва.

Розпочавшись на фінансових ринках, сучасна криза поширилась на реальний сектор економіки. Все більш відчутно проявляється криза зайнятості. Кожна друга функціонуюча компанія відкоригувала за час кризи свою кадрову політику. За словами Генерального директора Міжнародної організації праці (МОП) Хуана Сомавія, до кінця 2009 року світова економіка втратить 20 млн. робочих місць, а число безробітних вперше перевищить 200 млн. чоловік. МОП також зробила перші прогнози відносно того, як криза відобразиться на повсякденному житті людей на всіх соціальних рівнях: найсильніше і в першу чергу постраждають зайняті у будівництві, автомобільній галузі, сфері туризму, фінансів, послуг та нерухомості. Число "працюючих бідних", що живуть менш ніж на 1 долар США на день, може зрости на 40 мільйонів, а тих, хто живе на 2 долари США на день, – більш ніж на 100 млн. чоловік [13]. Відсутність джерел економічного зростання може зумовити перехід світової економіки до стадії депресії, довготривалої і достатньо тяжкої.

Ланцюгова реакція світової кризи охопила увесь світ, негативно вплинувши на економічний розвиток України.

Щодо характеру та механізмів подолання сучасної кризи в Україні, то її специфіка полягає у наступному. На думку експертів, економіка нашої країни дуже енергозалежна та неконкурентоспроможна, а нестабільна фінансова система суттєво залежить від зовнішніх впливів.

Висока частка тіньових фінансових потоків поєднується з відсутністю необхідних внутрішніх фінансово-економічних резервів, які компенсували б кризові явища.

Особливо слід наголосити, що в Україні недостатньо використовується найважливіший ресурс – людський капітал, інтелект як вирішальний фактор становлення розвитку інформаційної економіки. За сучасного техніко-технологічного рівня виробництва виснажуються природні ресурси, погіршується стан навколишнього середовища, що негативно впливає на здоров'я і тривалість життя населення. Соціально небезпечними проблемами є низькі середні доходи населення та надмірне розшарування суспільства, що відбувається в умовах масштабної корупції. Неприятливим фактором є відсутність національного консенсусу з принципових питань розвитку держави та безвідповідальна політика на всіх рівнях влади, що виявляється в соціальному популізмі замість принципових реформ.

Кризовий стан охоплює всі соціально-економічні процеси в державі, розладнуючи стабільність в суспільстві, яка здавалася чи не головним досягненням останніх десятиріч. Міністр економіки України Б.Данилишин, реально оцінюючи стан в країні, констатує: "... вперше за всю історію України в поточному (2008) році наша економіка розвивається під надзвичайним пресингом складних світових процесів... Ринкові перетворення в Україні не супроводжувалися повним копіюванням фінансових механізмів, напрацьованих старими розвинутими економіками. Проте навіть там, де це відбулося, ми виявилися уразливими. Рух спекулятивного капіталу спочатку призвів до розігрівання окремих сегментів ринку зі всіма інфляційними наслідками, зворотний потік – до фінансового голоду" [4].

Вітчизняний товаровиробник відчув нестачу фінансування, яке до того ж здійснювалося на короткий термін, як правило, три-шість місяців. Ці та інші фактори, які є внутрішніми, а не зовнішніми, суттєво погіршили позиції української економіки, привели до формування достатньо великої зовнішньої заборгованості. „Головне, що привертає увагу, – відмічає Б. Данилишин, – це високий рівень залежності від короткотермінових, часто спекулятивних інвестицій нерезидентів. Так звані гарячі гроші швидко розігрівають ринок, але й також миттєво залишають його. А країні залишаються проблеми недофінансування економіки" [4]. Наша економіка надмірно реагувала на так звані легкі гроші: вони вкладалися в будівельний бізнес, вторинний ринок акцій і т. ін., а спекулятивні капітали зростали швидко та забезпечували можливість зростання суміжному бізнесу. Фахівці при цьому попереджали: спекулятивна основна частина такого зростання визначає його швидкий кінець, адже такий бізнес не виживає без надприбутку [2, 5]. До того ж застосований Національним банком України механізм рефінансування комерційних банків не створив тієї „подушки” безпеки, яку можна було б використовувати у випадку виникнення форс-мажорних обставин.

Серйозним фактором економічної кризи в Україні стало також небезпечне наростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі, яке до кінця 2008 року перевищило 250 млрд. доларів США. Швидкий вступ України до СОТ був дискредитований. Основні принципи організації, які передбачають сприяння діяльності експортерів, були заміщені наданням необґрунтованих, штучних привілеїв імпортерам під приводом боротьби з інфляцією. Відмова держави від захисту внутрішнього ринку та підтримки вітчизняного товаровиробника привела до того, що в Україну почали завозитися товари народного споживання, промислова продукція, тоді як вітчизняна продукція не знаходила збуту. Наприклад, лише за дев'ять місяців 2008 року в країну було ввезено 8,4 млн. тонн коксівного вугілля, тобто майже половина обсягу, який було видобуто в країні. Лише на складах вугільних шахт в Донецькій області накопичилося більше 1 млн. тонн вугілля.

Прискоренню припливу імпорту сприяв також споживчий бум на основі кредитування, переважно за рахунок безконтрольних закордонних позик банків. Тут також позначилася передчасна відкритість наших ринків для експансії іноземних спекулятивних капіталів. У складі імпорту переважають автомобілі, побутова техніка та інші товари, які виробляються в Україні. Все це призвело до небезпечного наростання боргів, збільшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі, стримування діяльності вітчизняних виробників.

Ситуація ускладнюється тим, що підвищення цін на продукцію монополістів промисловості, у сільському господарстві та сфері послуг не контролюється та не регулюється виконавчою владою. На рівні цін відбивається також збільшення витрат на апарат управління, в тому числі державних корпорацій. Ціни виробників зростають швидше за споживчі.

Отже, виникла реальна загроза посилення української кризи „детонацією” внутрішньоукраїнських проблем, а саме: незахищеністю власності; свавіллям монополій;

клетократією; бідністю; руйнуванням інфраструктури; деградацією людини і держави до повної втрати керованості.

Разом з тим, на думку директора Інституту економіки та прогнозування НАН України, академіка В. Геєця, економічна криза в країні знаходиться ще на початковому етапі: „коли ... обсяги виробництва впадуть відсотків на 20–30, а робітники почнуть отримувати вже не зарплату, а допомогу по безробіттю, то буде зниження цін. ... Поглиблення економічної кризи викличе, на превеликий жаль, кризу соціальну. Коли зросте безробіття, коли люди втратять можливість займатися тими видами діяльності, які для себе вони обрали, на ринку виникне ситуація серйозного скорочення платоспроможного попиту” [12]. Директор Інституту демографії та соціальних досліджень, академік НАН України Е. Лібанова додає інші аспекти української кризи: „родини припинять сплачувати за те, що можуть отримувати без грошей, ... зруйнується сфера послуг. ... Криза сильно зачепить і фінансовий сектор цієї сфери: страхові, туристичні компанії, пенсійні фонди та інші. Виникнуть дуже серйозні проблеми із попитом на послуги транспорту... Роботодавці до останнього спробують утримувати кваліфікованих працівників, а від некваліфікованих почнуть спокійно звільнятися... Люди будуть зайняті власними присадибними ділянками та дачами, їм буде не до протестів. Скоріш за все, відбудеться повернення до натурального господарства. Чесно кажучи, я не бачу іншого способу вижити для не дуже кваліфікованого працівника” [12].

В сучасних умовах поглиблення економічної кризи в Україні слід особливу увагу звернути на проблему безробіття. За час кризи середньодобовий темп скорочення кількості вакансій сягає 0,5–1%. На фоні скорочення активності з боку роботодавців ринок праці насичується різноманітними пропозиціями кандидатів на заміщення вакансій.

Для подолання та послаблення наслідків важкої економічної кризи потрібні кардинальні зміни в економічній політиці держави. Сьогодні українській державі важливо прийняти масштабний комплекс заходів, які позитивно впливали б на економічні процеси і соціальну сферу, забезпечували гідну якість життя людей. На нашу думку, в кризових умовах держава повинна прагнути і намагатися реалізувати такі найголовніші заходи:

- по-перше, максимально зберегти та збільшувати купівельну спроможність громадян і завдяки цьому допомогти внутрішньому виробнику. Однак для того, щоб зберегти купівельну спроможність, держава не повинна максимально підвищувати обов'язкові платежі, тарифи та виплати, а, навпаки, за можливості, знижувати їх, відстрочувати;

- по-друге, зберегти діючі і створити нові робочі місця, в тому числі за рахунок громадських робіт, в першу чергу на будівництві доріг, естакад, житла. Адже загальновідомо, що одне робоче місце у будівництві створює п'ять-шість у суміжних галузях;

- по-третє, вводити преференції для малого і середнього бізнесу, запропонувати великому бізнесу відмовитися від егоїзму та допомогти бідним на основі диференційованого підвищення прибуткового податку.

У цьому контексті доцільно звернутися до досвіду сучасної антикризової боротьби високорозвинених країн [12], серед якого ми виділяємо, зокрема, такі елементи:

1. Англія: поєднання заходів державного антикризового регулювання економіки з фінансуванням соціальних програм з державного бюджету дало змогу перейти від фритредерства до протекціонізму, що є також актуальним і для України. Протистояти демпінговим цінам можна шляхом підвищення мита на ввіз товарів та введення квот, що обмежують імпорт, надання позик вітчизняним підприємствам-експортерам продукції власного виробництва. При цьому на ринку потрібна здорова конкуренція, оскільки вона стимулює виробника підвищувати якість товару, породжує творчий підхід, необхідність впровадження інновацій для виживання в конкурентних умовах ринку, де гнучкість, мобільність, адаптивність – запорука прогресу, те, що дозволить успішно функціонувати. З метою підтримки попиту споживачів тут було знижено ПДВ, а для створення робочих місць та ініціації замовлень для вітчизняного виробника збільшено фінансування державного будівництва житла, обіцяні податкові канікули для малого і середнього бізнесу, підвищено прибутковий податок з 40 до 45% для громадян, доходи яких перевищують 150 тис. фунтів стерлінгів з відстроченням виплати до 2011 р.;

2. У Франції з метою стимулювання попиту споживачів передбачено: повернення платникам податків частини їхніх виплат; розгортання будівництва об'єктів інфраструктури – залізничних колій, шкіл, лікарень, енергомереж; з 1 січня 2009 року надання безпроцентних позик громадянам (30 тис.

євро) для енергозберігаючого обладнання житла та/або будівництва; реновацію соціального житла. Підтримку отримують малі та середні підприємства.

Оскільки особливої ваги в Україні набуває проблема безробіття, яка може виявитися катастрофічною, державна антикризова політика має фокусуватися, в першу чергу, на запобіганні цій небезпеці. Подолати кризовий стан можна лише за послідовної реалізації збалансованої програми щодо виходу з кризи (потрібно розробити концепції, стратегії). У протилежному випадку поодинокі заходи або навіть прийняття пакету законів різноспрямованої дії не дадуть бажаних очікуваних результатів. Оскільки найбільшим ризиком для розвитку економіки може стати криза зайнятості, то на її подолання мають бути спрямовані зусилля уряду, бізнесу, громадських організацій. Концептуально українська програма виходу з кризи повинна базуватися на стратегічних напрямках, які були запропоновані для подолання кризи у сфері зайнятості Генеральним директором Міжнародної організації праці (МОП) Хуаном Сомавіа в Давосі на Світовому економічному форумі 2006 року [13]. В контексті цих пропозицій доцільно було б:

- переглянути економічну та соціальну політику з тим, щоб гідна праця зайняла центральне місце в національних програмах і гарантувала макроекономічну стабільність, гнучкість та соціальні гарантії;
- реалізувати стратегію забезпечення повної зайнятості, зорієнтовану на стійке економічне зростання шляхом створення гідних, усталених робочих місць, в тому числі у сфері малого та середнього бізнесу;
- розробили дієву політику та законодавчі акти щодо сприяння конкурентному розвитку підприємств, поширенню підприємництва та інновацій;
- реалізувати заходи щодо розширення можливостей людей шляхом розвитку професійної підготовки, неперервного навчання, освіти, в першу чергу молоді, що забезпечить конкурентоспроможність останньої на ринку праці та працевлаштування;
- удосконалити систему управління на основі інтеграції зусиль уряду, бізнесу, профспілок та інших партнерів громадянського суспільства в напрямку скорочення бідності і створення робочих місць.

Вважаємо, що в період кризи необхідно докорінно збільшити фінансові зобов'язання роботодавців у випадку звільнення працівників. У багатьох країнах західної Європи в умовах кризи та виникнення загрози масових звільнень сторони соціального партнерства домовляються про "соціальні плани", тобто про сукупність заходів щодо соціальної підтримки, перенавчання та супроводження звільнених працівників у їхньому працевлаштуванні [14].

Важливо також активізувати нагляд за виконанням роботодавцями вимог законодавства щодо оплати праці, виплати вихідної допомоги, забезпечення гарантій вивільненим працівникам у зв'язку з ліквідацією організацій, скороченням чисельності або штату, а також за виконанням законодавства у сфері зайнятості та захисту від безробіття, своєчасністю виплат.

Висновки. Подолання соціально-економічних наслідків сучасної кризи вимагає удосконалення державної системи управління та вирішення органами влади цілого комплексу важливих проблем. До числа найбільш актуальних проблем, на наш погляд, слід віднести: стабілізацію та удосконалення фінансової системи (зокрема, фінансово-банківської діяльності); координацію та послідовний розвиток економічної і соціальної сфер держави, аграрного сектора економіки та системи організації землекористування.

Національному банку України та Кабінету Міністрів України при вирішенні питань розподілу фінансових ресурсів, які виділені МВФ, важливо було б забезпечити фінансування поряд із реанімацією банківської системи необхідний розвиток реального сектору економіки, відродження національного виробництва та забезпечення соціальних потреб населення.

З метою завершення Земельної реформи необхідно удосконалити діюче законодавство, розробити та затвердити Кодекс закону про землю, сформувавши дієвий земельний ринок, аграрну біржу, забезпечити законодавче регулювання ринкових відносин, що сприяло б підвищенню ефективності аграрного сектора економіки та паритетного прибутку як власнику земельних угідь, так і безпосереднім виробникам сільськогосподарської продукції. Вирішення зазначених проблем необхідно було б організувати та скоординувати Кабінетом Міністрів України, відповідними галузевими Міністерствами за участі регіональних органів місцевої влади та Української аграрної академії наук. Крім того, важливо активізувати реформування аграрного сектору національної економіки в напрямку формування великих господарських структур у вигляді кооперативів, які об'єднують паї сільського населення. Провести ревізію та законодавчо удосконалити регламентацію

діяльності елеваторного господарства з тим, щоб забезпечити ефективність його функціонування. Слід також сприяти створенню кооперативів з урахуванням розмежування в організації великих спеціалізованих сільських господарств аграрного призначення (тваринництво, рослинництво) та з урахуванням зональності виробництва сільськогосподарських культур.

Для пом'якшення впливу кризи і подальшого виходу з неї потрібні підтримка вітчизняного виробника та стимулювання споживчого попиту, для чого слід врешті-решт відмовитися від політики дешевої робочої сили і забезпечити технічне переоснащення і модернізацію виробництва. В реальному секторі економіки важливо виділити та стимулювати розвиток стратегічно і соціально значущих підприємств.

Необхідно надати рефінансуванню комерційних банків, що здійснюється сьогодні, цільову спрямованість на відновлення кредитування реального сектору.

Дієвим заходом щодо подолання безробіття можуть стати соціально значимі інвестиційні проекти, які вимагають великої кількості робочої сили.

Доцільно також передбачити комплексну підтримку та розвиток підприємництва, зокрема шляхом збільшення обсягів мікропозик у формі мікрокредитування та надання їх суб'єктам малого і середнього бізнесу на пільгових умовах. Слід відмітити, що обґрунтованим кроком в сучасних умовах могло б стати впровадження прогресивної шкали оподаткування.

Серед першочергових заходів щодо попередження різкого зростання чисельності безробітних громадян та зниження соціальної напруги слід виокремити наступні: збільшення обсягів фінансування заходів з реалізації активної політики зайнятості населення; своєчасне виділення коштів на соціальні виплати громадянам; удосконалення організаційних і правових умов торгівлі для громадян, які ведуть селянське або особисте підсобне господарство та займаються садівництвом, городництвом, тваринництвом.

Сприяти антикризовим діям підприємств повинна ефективна робота центрів зайнятості, які цілеспрямовано працювали б над вирішенням проблем зайнятості, регулюючи та активно втручаючись в процеси працевлаштування, перенавчання, міжрегіональної та внутрішньорегіональної трудової міграції. Державній службі зайнятості населення важливо забезпечити взаємодію з роботодавцями та органами місцевого самоврядування з метою отримання оперативної достовірної інформації про ситуації в сфері зайнятості на підприємствах різних форм власності. В умовах кризи для виявлення ознак напруги на ринку праці службам зайнятості населення також доцільно було б проводити щоденний та щотижневий моніторинг відомостей роботодавців про майбутні звільнення працівників внаслідок ліквідації підприємств або скороченні штатів, а також відомостей про чисельність працівників, які знаходяться у відпустках з ініціативи адміністрації або переведені на неповний робочий тиждень.

Тільки на основі об'єктивних даних можуть бути вироблені ефективні заходи щодо запобігання зростанню безробіття, організації перенавчання та працевлаштування вивільнених працівників по всіх галузях економіки.

Для вирішення системних проблем економічного розвитку та підтримки рівня зайнятості населення доцільно забезпечити масштабне будівництво та модернізацію інфраструктури. Світова практика показує, що розвиток інфраструктури виявляється одним з найбільш ефективних інструментів підтримки економічної активності та забезпечення зайнятості населення у кризові періоди.

Головним антикризовим заходом на ринку праці повинна стати система перепідготовки звільнених працівників відповідно до вимог економіки.

Крім того, необхідно налагодити інформаційну роботу на підприємствах, де готується вивільнення робітників. Зокрема, спеціалісти служби зайнятості могли б організувати спеціальні виїзні пункти для надання консультацій вивільнюваним працівникам щодо їхніх прав та соціальних гарантій, а також надання інформації про можливості працевлаштування в інших організаціях.

Запропоновані нами та інші заходи, які спрямовані на підтримку реального сектору економіки, соціальної сфери та громадян країни, дозволять забезпечити стійку і довгострокову конкурентоспроможність нашої держави у світовій системі господарювання. На наше глибоке переконання, Україні слід використати всі можливості для відновлення свого науково-технологічного потенціалу, реанімування і розвитку нових високотехнологічних галузей промисловості, диверсифікації всього господарства. Однак при збереженні нинішньої політико-економічної невизначеності вже через п'ять-шість років країна остаточно втратить науково-технологічний потенціал.

Література

1. Айвазов А. Либеральные сказки и кондратьевские волны // Профиль. – 2008. - №40. - <http://www.profile.ru>.
2. Гальчинский А. Мировой денежный кризис: истоки, логика трансформаций / Зеркало недели. – К., 2008. - № 42(721). - <http://www.zn.ua/2000/2020>.
3. Гринберг Р.С. «Конец истории» откладывается, или парадоксы эпохи глобализации // Российская Федерация сегодня. – 2006. - № 21. - http://www.russia-today.ru/2006/no_21/21_reflections.htm.
4. Данилишин Б. Путь к преодолению кризисных явлений – макроэкономическая стабильность и скоординированность действий / Зеркало недели. – К., 2008. - № 47(726). - <http://www.zn.ua/2000/2020/64949>.
5. Згуровский М. Мучительное выздоровление через кризисы / Зеркало недели. – К., 2008. - № 47(726). - <http://www.zn.ua/2000/2020/64949>.
6. Левина И. К вопросу о соотношении реального и финансового секторов // Вопросы экономики. – 2006. - № 9. – С. 83-91.
7. Онікієнко В.В., Ткаченко Л.Г., Ємельяненко Л.М. Розвиток ринку праці: тенденції та перспективи (за ред. В.В. Онікієнка). – К.:РВПС України НАНУ. – 286с.
8. Портес А. Неформальная экономика и ее парадоксы / В книге: Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики / Сост. и науч. ред. В.В. Радаев; Пер. М.С. Добряковой и др. - М.: РОССПЭН, 2004. С. 303-340.
9. Радаев В.В. Неформальная экономика и внеконтрактные отношения в российском бизнесе. Подходы к исследованию неформальной экономики // Неформальная экономика. Россия и мир / Под ред. Т.Шанина. – М.: Логос, 1999. – С. 30-35.
10. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего // Новая индустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - С. 337-371.
11. Сото де Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. - М.: Catalaxy, 1995. - <http://www.libertarium.ru/libertarium/way>
12. Шангина Л. Пролетая с оптимизмом, или Правила кризисного этикета / Зеркало недели. – К., 2008. - № 46(725). - <http://www.zn.ua/1000/1550/64923>.
13. Global Employment Trends Brief, January 2006, International Labour Office, Geneva. – www.ilo.org/trends.
14. World employment report 2004-05. Employment Production. – <http://www.ilo.org/public/english/employment/stat/wer2004.htm>.